

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

На правах рукопису

ДАЩЕНКО Наталія Левківна

**ПАРОНІМІЧНА АТРАКЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ
60-80 Р.Р. XX СТ.**

Спеціальність 10.02.01. - українська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

КІЇВ - 1996

ДВ 34.101

Дисертацією є рукопис
Робота виконана у відділі стилістики і культури мови Інституту
української мови НАН України

Науковий керівник - доктор філологічних наук
Л.О.Пустовіт

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук
професор О.Г.Муромцева
кандидат філологічних наук
А.К.Мойсієнко

Провідна організація - Дрогобицький педагогічний
інститут ім.І.Франка

Захист відбудеться " 3 " квітня 1996 року о 14 годині на
засіданні спеціалізованої ради (шифр Д.01.94.01.) для захисту
дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних
наук при Інституті української мови НАН України
(252001, Київ-1, вул.Грушевського, 4)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту
мовознавства ім.О.О.Потебні НАН України та Інституту
української мови НАН України

Автореферат розіслано " 1 " березня 1996 року

Учений секретар
спеціалізованої ради

ЛННБ України ім.В.Стефаника

Б.М.Ажнюк

00740202 (F)

4В-34.757

Семантична ускладненість звукової організації є однією із специфічних особливостей мови поезії. Серед різноманітних способів такої організації поетичного тексту найпоширенішим виступає звуковий повтор. У поезії ХХ ст. підвищується питома вага цих повторів, що зумовлює виникнення якісно нового смислового ефекту. Змішаний звуковий повтор семантизується в поетичному тексті як оказіональна морфема, що стає важливою одиницею переосмислення та асоціювання різних сем. Фонетична подібність починає усвідомлюватися як смисловий зв'язок, що створює виразності, експресивності, зв'язності інформації, зосередженої у внутрішній формі слова. Процес поетичної семантизації слів, які об'єднуються на основі глибокої і переважно випадкової звукової подібності розглядається як явище паронімічної атракції (далі — ПА). Глибина такої подібності визначається за кількістю тотожних звуків у зіставляваних словах.

Визначальною рисою досліджуваних поетичних текстів є їх насиченість несвідомо чи навмисно зближеними фонетичними, морфологічними одиницями, подібність і функціонування яких зумовлюють виникнення та актуалізацію звуко-смислових асоціацій на фонетичному, лексико-семантичному, структурно-граматичному рівнях, у складі образної структури тропів.

У поезії ПА набуває все виразніших ознак окремого прийому слововживання і організації тексту, що визначає як своєрідність мовотворчості окремих поетів, так і мовно-виражальні можливості української поезії. Теоретичні засади і критерії виділення та наукового аналізу даного явища у мові поезії в українській лінгвістиці розроблялися А.Критенком, І.Качуровським, В.Русанівським, Л.Ставицькою, Г.Сююю.

Актуальність теми зумовлюється як поширенням і розвитком явища ПА в українській поезії, так і відсутністю його досліджень на лексико-семантичному та структурно-граматичному рівнях, а також потребою уточнити визначення і розуміння деяких основних понять, пов'язаних із даною проблемою.

Предметом і об'єктом дослідження є фонетичні та морфонологічні одиниці - квазіморфеми, що функціонують у поетичних текстах, і яким властиві певні формальні та семантичні особливості.

Матеріал дослідження почерпнутий із української поезії 60-80 р.р. ХХ ст., в якій особливо активно простежуються звукосмислові прийоми організації творів. Для аналізу використано тексти поезій М.Вінграновського, В.Герасим'юка, І.Драча, О.Забужко, С.Йовенко, І.Калинця, Л.Костенко, Р.Лубківського, С.Майданської, П.Мовчана, Б.Олійника, П.Осадчука, Д.Павличка, О.Пахльовської, М.Руденка, І.Світличного, О.Сенатович, В.Симоненка, В.Стуса, М.Тимчака, Г.Чубая.

Мета роботи полягає у виявленні та з'ясуванні природи атрактантів, дослідженні їх фонематичної, морфонологічної структури та синтаксичних властивостей членів ПА у поетичному тексті, встановленні закономірностей виникнення семантичного ефекту в межах досліджуваного явища, а також у розкритті семантики тропів, ускладнених відношеннями ПА.

Мета роботи передбачає розв'язання таких завдань:

- дати визначення ПА та суміжним з нею явищам, провести їх розмежування;
- здійснити лексико-семантичний та структурно-граматичний аналіз пар атрактантів;
- розкрити особливості ПА як засобу вираження семантики тропів;

- охарактеризувати ПА в індивідуальних стилях поетів;
- укласти покажчик стійких та індивідуально-авторських пар атрактантів.

Методи дослідження. У роботі над дисертаційним дослідженням використано метод аналізу стилістичних відхилень, що базується на понятті якісної норми. Компонентний аналіз застосовано для визначення лексико-семантичної та формально-граматичної структури сполучень атрактантів. Метод лексико-семантичної сполучуваності використано при розкритті поетичних значень членів паронімічної атракції. Для визначення особливостей використання ПА в поетичних ідіостілях та укладанні додатка застосовано елементи зіставного та кількісного аналізу в межах лексикографічного опису поетичного матеріалу.

Наукова новизна дослідження полягає у трактуванні ПА як особливого образно-сислового засобу звукової організації поетичного тексту; у використанні диференційного підходу у визначенні властивостей ПА та суміжних з нею явищ; в аналізі фактів ПА на різних мовних рівнях.

Теоретичне значення дисертації пов'язане з проведенням цілісного аналізу ПА на матеріалі української поезії, аргументацією концепції семантичної атракції певних мовних одиниць, а також із трактуванням її наростаючої спроможності до оновлення і збагачення внутрішньої форми слова.

Практична цінність. Результати дослідження можуть бути використані при викладанні курсів лінгвістичного аналізу тексту та стилістики української мови. Проаналізований у роботі і впорядкований у додатку (Покажчик пар атрактантів) матеріал має практичне значення для лексикографічної роботи - створення словника поетичної мови.

На захист виносяться такі **положення**:

1. У сучасній поезії поширення явища паронімічної атракції відбувається внаслідок загальної тенденції до оновлення традиційної звукової організації поетичного тексту.

2. Основою для виникнення асоціативних образів виступає звукова подібність фонематичних та морфологічних одиниць, які трактуються в окремих випадках як квазіморфеми.

3. Слова, що потрапляють у сферу дії паронімічної атракції, виявляють свої потенційні можливості до творення нових семантичних зв'язків.

4. Стилiстичний ефект ПА залежить від морфологічної близькості слів, їх лексичної сполучуваності та синтаксичних зв'язків і функцій.

5. Відношення ПА поглиблюють тропеїчну семантику поетичного тексту.

6. Різновиди ПА виявляють особливості індивідуальної мовотворчості сучасних поетів та їх внесок у розвиток паронімічного фонду мови.

Апробація. Основні положення роботи та результати дослідження обговорювалися на Республіканській конференції "Молодь у посттоталітарному суспільстві: український варіант" (Харків, 1993); Наукових читаннях, присвячених пам'яті засновника дериватології в Україні І.Ковалика "Актуальні проблеми словотвору української мови" (Тернопіль, 1993); Науково-практичній конференції "Мовна освіта в контексті завдань середньої і вищої школи" (Тернопіль, 1995); на засіданні кафедри методики української мови та культури мовлення Тернопільського педагогічного інституту (листопад, 1995); на засіданні відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України (грудень, 1995).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів і висновків. До роботи додаються список скорочень досліджених поетичних джерел, список використаної наукової літератури. Показник пар атрактантів.

Зміст роботи

У вступі окреслено місце ПА серед інших звукових повторів, подано визначення основних понять, на яких базується дане дослідження, а саме: паронімічної атракції, паронмазії, кореневого повтору, поетичної етимології. Зроблено огляд основних підходів до вивчення паронімії в широкому (В.Григор'єв, І.Качуровський, Л.Зубова, Р.Калімов, Н.Кожевнікова, Є.Невзглядова, О.Сверская) та вузькому розумінні (О.Вишнякова, Н.Колесніков, Л.Ткаченко). Обґрунтовано актуальність і новизну дослідження, визначено предмет, сформульовано мету, завдання та основні положення, що вносяться на захист.

Перший розділ "Теоретичні засади вивчення ПА" присвячений з'ясуванню поетичної природи паронімічної атракції. У ньому простежуються певні аспекти лінгвістичного відмежування ПА як носія смислових зв'язків від інших звукових повторів. У відповідності з цим відзначається, що процес зближення подібних за звучанням слів передбачає встановлення різноманітних звукосмислових зв'язків у межах "загальнопаронімічного принципу звукосмислових асоціацій" (В.Григор'єв).

Об'єкт даного дослідження окреслюється як явище поетичної семантизації лексичних та морфологічних одиниць, які зіставляються на основі глибокої звукової подібності і відрізняється за окремими ознаками від паронімії і паронмазії. У межах ПА ступінь звукової подібності визначається за комплексами тотожних приголосних і голосних у складі атрактантів, котрі, повторюючись, виконують роль своєрідних "спільних частин", які

називаємо квазі- або псевдоморфемами. Це дозволяє встановити деякі зв'язки ПА з кореневим повтором та поетичною етимологією і розглядати їх як взаємонезалежні, але споріднені засоби художньої експресивності.

У розділі детально проаналізовано основні структурні типи ПА, що опираються на фонетичні характеристики зіставлюваних слів та функціонування цих типів у поетичних ідіолектах 60-80 р.р. Серед п'яти різновидів звукової подібності слів, найпоширенішим є вокалічний тип. Він передбачає таку близькозвучність квазіоснов, при якій закріпленій порядок консонантів може супроводжуватися розподібненнями у складі голосних - своєрідними "чергуваннями", що охоплюють і "вокалічний нуль" (*чудно - чадно, корона - крона, горіх - гріх, греки - граки, гербами - гробами, сон - сан, ждав - жадав*).

Метатетичний тип відрізняється від попереднього тільки незакріпленим порядком розташування консонантів, при якому тотожність вокалічного складу вважається не обов'язковою (*ласка коліс, стіни тиснуть, світло встало, тополі лопотять, повільно плив*).

На відміну від попереднього епентетичний тип передбачає не перестановку консонантів "кореня", а включення в нього ще одного приголосного (*мотаю - монтую, хула - хвала, туга - тайга, крона - країна, версти варті, Тхсмину тісно*).

Консонантний тип на противагу вокалічному ґрунтується на консонантному розподібненні "основ", яке переважно супроводжується тотожністю голосних (*окопи - допоки, оболоки - оболоні, голос - волосся*). Однак цей тип у чистому вигляді трапляється дуже рідко, оскільки подібні лексичні одиниці налічуються римою (горнило/ чорнило, відхлине/ хвилина,), яка

виступає самостійним ритмо- і звукоорганізуючим засобом, що передбачає багатий звуковий повтор у кінці римованих рядків.

Аугментативний тип можна порівняти і з вокалічним, і з консонантним типами. Він полягає у нарощуванні, збільшенні звуків як справа, так і зліва від "кореня". Такі атрактанти, хоч і вживаються у межах одного рядка, але містять потенційну здатність до римування (йдуть *заброди* у *бородах* (Др.); *місто* в голубім *намисті* (Павл.); *красива* і *сива*, як доля (Ол.); майбутні *злочинці* іще в *личинці* (Кост.); розцяцькованих мрій *павіани* і *пави* (Симон.)).

З огляду на загальний процес активізації явища ПА в українській поезії визначено найпоширеніші та найпродуктивніші типи звукової подібності атрактантів. Їх використання узгоджується із загальнопоетичною орієнтацією на фонетичний або на смисловий ряд у звуковій організації тексту. Так, при визначенні різновидів ПА у поезії М.Вінграновського, В.Стуса виявилось домінуючим творення образів не на предметному значенні слів, а на їх звучанні, що зумовлює тісне переплітання ПА з алітерацією, асонансом та окремими звуковими повторами (топо^длята в ^поді ^подивать: сонні соняшники ^сині / В ^солодім ^сонні ^сонних кіс (Вінгр.); оддівши ^ддеском ^доск^ітним (Стус)). Для ідіолектів цих поетів властиві вокалічний, метатетичний та інші різновиди звукової подібності атрактантів. У віршах Л.Костенко, І.Драча функціонування типів ПА узгоджується із поєднанням атрактантів за їх значенням, що зумовлює виникнення звукосмислових образів (*думні домни; афери шоферів*; телята пас / На *мерзлоті* якийсь *мерзоті*; мліє *кріп* в запахуцім *окропі* (Др.); *нарвані* квіти мої у *Нірвані*; двобій душі й *рогатого рагу*; *хвилино* будь! ...*хвилюй* і тривож; нема *емоцій*, є *моціони* (Кост.)). У віршах

цих поетів звуко-сміслові асоціації становлять одну з характерних рис їх ідіостилів і представлені усіма різновидами ПА.

У другому розділі "Лексико-семантична структура ПА" з'ясовується здатність лексико-граматичних груп слів вступати у відношення ПА. У зв'язку з цим здійснено аналіз лексики на позначення абстрактних та конкретних понять, власних та загальних назв, назв істот та неістот. Відзначається, що для явища ПА характерний процес взаємного перетинання лексико-граматичних розрядів слів (*прометеї мартена* (Осад.); *вітер* зачався в *вітах* (Осад.); старий співав без *гриму* і *гримас* (Кост.)).

Показовою для звукового зближення конкретних та абстрактних понять виступає їх приналежність до віддалених смислових груп. Це характерно для:

- конкретних і абстрактних слів (*барокко барикад* (Кост.); за *вітражами* круті *віражі* (Стус); поет на *прю* іде з *пером* (Др.); *Маріс, мріс*, мрієчко моя (Вінгр.); *досконалості оскал* (Сенат.));

- двох конкретних слів (*крона корони* (Др.); іде під *вербами верблюд* (Кост.); чорніють руїни *гербами* й *гробами* (Пахл.); падали безсило/ *воли*, як *валуни* (Ол.); вже на віки скупчили *індульгенцій*/ *інтелігенти* за свої гріхи (Сенат.));

- двох абстрактних слів (*простір пристрасі* (Стус); бідній дівчині стелиться шлях/ у *заможність*/ через *заміжжя* (Сенат.); пусте - *хвалі* й *хулі* заводить лік (Йов.); були зі мною *сум* і *самота* (Симон.); крізь дощ і сніг, *дебати* і *дебюти* (Кост.)).

Простежено, що високою активністю у процесях ПА відзначаються конкретні та абстрактні іменники на позначення предметів та явищ природи. Вони поєднуються зі співзвучними:

- дієсловами (*мудрували* мудраї *модрини* (Др.); *женує* на *ожину* (Др.); *приспало просо* просеня (Вінгр.); *вербують верби* (Кост.); *заворожили ворони* світанок (Кост.); *журавлі журились* (Ол.);

- прикметниками та дієприкметниками (*примружені жоржини* (Вінгр.); *переспілі пасльони* (Вінгр.); *голодний голуб* (Пахл.); *чайка причаєна* (Др.); *журавлина жура* (Ол.);

- іменниками (*крила орла* (Др.); *зойки сойки* (Вінгр.); *грона горобин* (Кост.); *бадилля лободи* (Руд.)).

Якщо атрактанти на позначення світу природи є переважно конкретними назвами, то лексика науки і техніки, вживана у межах ПА, представлена також і словами з абстрактним значенням. Пари атрактантів утворені нерідко й іншомовними словами (*атмосфера катастроф* (Заб.); *алігатор* міста - *алергія* (Кост.); *Парфуми. Морфемі* (Др.); всі *концерни і цистерни* / Аж тріщали з тої скверни (Др.); вітер ...*стирає стронцій* з наших образів (Пахл.)).

Характерною для досліджуваних текстів виявляється звукова атракція власних назв. Особливе місце серед них належить топонімам України (*руса Русь* (Сенат.); за *Стугою стогін* (Др.); *Тясмину тісно* (Сгус); *Почайна, / Первопочатком незвичайна* (Др.) та міфічним і легендарним іменам (все їм *дала* богиня їхня *Дана* (Кост.); в Дніпрі *купається Купала* (Кост.); це на зло *неронам і харонам* (Герас.)). Численні факти залучення ПА власних назв та співзвучних їм апелятивів свідчать про високу активність таких сполучень у творенні смислових центрів, формуванні семантики тексту, виникненні поетичної етимології в межах ПА.

Звукова подібність створює загальне сприятливе тло для формальної і семантичної близькості мовних одиниць, на основі якого можливе встановлення відношень контекстуальної синонімії та антонімії. Комплекс ситуативних чинників (семантичний вплив контекстне оточення, позиція зіставлення, переліку, протиставлення, близькозвучність) зумовлює взаємодію лексико-семантичних полів пари атрактантів. Виявлення спільних потенційних сем, наявних у семантичній структурі поєднаних слів-атрактантів, дає змогу простежувати між ними синонімічні та антонімічні зв'язки.

Встановлено, що синонімічні відношення виникають між однорідними членами паронімічної пари, вираженими:

- іменниками (*скрегіт, регіт* (Кост.); кожна *латку*, кожна *складку* (Світл.));

- прикметниками (ніч то *вельможна*, то *тривожна*,/ то *осоружна*, то *острожна* (Герас.));

- дієсловами (*Сутеніло, Сатаніло* (Вінгр.); *Витаю. Вітаюсь* (Др.); світ весь *витих, витух* (Стус); я на неї *дививсь, дивувався* (Йов.); той *клавесин* і *плакав*, і *плекав*/ *чужу печаль* (Кост.));

- дієприкметниками (все *покроплено*, все *покраповано* (Др.));

- прислівниками (*скоромно, скромно* ...гріха *чарівний* *дзбанок* *пригублю* (Стус));

Синонімізуються члени ПА, що функціонують у складі порівнянь (як *дивний* сон, як *давні* міражі (Пахл.); роздери всі *груди*, як *грати* (Др.); згорає *слово*, як *сльоза* (Др.)); у прикладкових конструкціях (не гребуй *речами-чарами* (Симон.); *борій-буран* (Др.)).

Антонімічні відношення між близькозвучними словами реалізуються в межах загальностилістичних протиставлень і контрастів (*ридай* або *радій* (Кост.); *вродливого* - судилась *вередлива* (Йов.); і *чудно*, і *дивно* (і *чадно*, і *димно*)/ Спускатись мені в велелюдну світлицю (Заб.)). Результатом поєднання двох атрактантів із загальномовним антонімічним значенням є оксюморон (*ридає* з *радістю* в очах (Стус); Я відучився з *радості ридать* (Павл.); Отож вона і *нидіє* в *надії* (Кост.)). Антонімізація контекстуальних значень зумовлює антитезне протиставлення слів-атрактантів (йому б не *течку* - *тачку* з лопатою та ломом! (Лубк.); *губи* твої - *самогубство* (Осад.); Боже, не *літості* - *лютості* [дай] (Стус); Не *слава* - *Слово* (Лубк.); *слава* - не *аванс* (Кост.)).

Підсумовується, що в українській поезії досліджуваного періоду образно-сміслова близькість між атрактантами вокалічного, консонантного, епентетичного та аугментативного типів виявляє їх активну здатність до творення контекстуальних відношень синонімії та антонімії.

Третій розділ "Формально-граматична структура ПА" присвячений з'ясуванню морфемної природи атрактантів, морфологічних особливостей членів ПА, залежності вияву основних конститутивних ознак ПА від їх синтаксичних та віршових позицій.

У відповідності з основним формально-фонетичним критерієм визначення атрактантів виділяється й окрема морфематична характеристика членів паронімічної пари. Частини слів або й окремі афікси активізуються ПА як носії оказіональних смислових значень. Звукова подібність дає підстави для виділення у складі лексичних одиниць спільних омофонних сегментів - **квазі-** або **псевдоморфем**. Останні не виявляють граматичних чи словотвірних значень, а лише підтверджуючи ступінь звукової

подібності зіставлюваних слів, здійснюють "перерозподіл" мовних морфем (*скло склеєне* (Др.); *хвилі хвальковиті* (Др.); *солов'їне соло* (Др.); пасуться в душах *табуни табу* (Кост.)). В межах ПА можлива тільки імітація відношень похідності на підставі виділення квазіморфем у відповідних словах (попід *загаяним гасм* (Др.); *горе неогорне* (Вінгр.); смаглявий *етнос* не боїться *Етти* (Пахл.); що цей *Київ* зі мною *скоїв* (Йов.); під *фатою фатальною* (Тимч.)). Актуалізація квазіморфем ґрунтується на переосмисленні нестійких семантичних ознак лексем, що пов'язує явище ПА з навмисням вторинним (постичним) мотивуванням і тавтологією (кореневим повтором).

Як визначальна риса оказіонального вторинного мотивування відзначається його підкреслена парадоксальність. Такий спосіб етимологізування властивий поезії Л.Костенко (тих, що у степах zostались, / назвали *скити*, бо вони *скитались*; Ріка, звичайно, не *Егейське* море, / котре походить, звісно, від "*еге*"; грек, є *грек*, від того й слово - *гречний*; *Грек* уклонився, дякуючи *гречно*; втомилась *дебелі дебїлі*; Така вона стомлена, анемічна, / *гіпопатома-гіпотонічна*; хай їй *грець*, тій *Греції*! тут же *гугеноти гуготять*! мене, старого, *витуривши в Тур*). Виділення квазіморфем сприяє віднайденню спорідненості між здеетимологізованими словами, оновленню "втраченої внутрішньої форми" (В.Кухаренко) лексем (І висить така важка *задуха*, / Що й на *душах* виступає піт (Руд.); *Повітря* у *вітрах* злетить під небозводи (Павл.); Ти ліг туди, у землю, до джерел, / *Голубити* їх *голубе* коріння (Др.); У *грудях* *грудня* — зими, зими (Вінгр.); Їм доля *маслом* губи *змастила* (Др.); Царівню, *мостіте мости* (Забуж.); Тож нам все *жити*, буйне *жито* жати (Др.)).

Серед засобів актуалізації спільного звукового сегмента у зіставлюваних словах традиційно провідне місце посідає кореневий повтор, що супроводжується можливістю етимологічного і словотвірного аналізу. Внаслідок поєднання спільнокореневих слів виникає гіпербола (на **кричаний крих** мій - **мовчазне мовчання** (Др.); люди мої, **рідна** моя **рідність** (Кост.); **дивне диво** з-поміж **дивних див** (Вінгр.)) та оксюморон (**нещастя щастя** (Стус); це **грішне** без **гріха** глухе містечко (Стус)).

У розділі окреслюються можливості частин мови у встановленні асоціативно-сміслових зв'язків у межах досліджуваного явища. Показовою є звукова атракція між усіма повнозначними словами.

Атрактанти виражені сполученнями:

– іменник+іменник (**неслава слів** (Др.); **коріння воскресіння** (Калин.); **семигори горя** (Стус); **зернини зір** (Павл.); **воли-валуни** (Тимч.));

– іменник+прикметник (**бори безборонні** (Пахл.); **неопалимий полин** (Лубк.); **голі голоси** (Стус); **пекельне коло** (Стус));

– іменник+дієслово (**горить** суха **гортань** (Др.); **світиться** мій **світ** (Лубк.); **пливуть** ...кучугур **повали** (Вінгр.));

– дієприкметник+іменник (**погашені гасла** (Кост.); **здимілі** од **роздумів** (Стус); **полотна постелені** (Павл.));

– дієприслівник+іменник (**вуста затиснувши** (Павл.); **витуривши** в **Тур** (Кост.); **окравши край** (Стус));

– прислівник+дієслово (**повільно** **плив** (Пахл.); **марне** **марим** (Стус); **отверезіла** **враз** (Павл.); **зирить** **презирливо** (Др.);

– займенник+дієслово або іменник (**воно** **винне** (Кост.); **вині** - **вона** від **вині** (Лубк.); **мені** **нема** неволі (Руд.); він **мене**

проміне (Др.); *манить мене* (Ол.); *свій* покон *святкує* (Стус)). Звукові зближення службових частин мови виявляються як звукові повтори різної глибини (*ніби німби* (Стус); *коли кололась* тиша (Др.); утекти ...у *немовлене*,/ де *нема* ані осмут, ні радощів (Стус); вже почалось, *мабуть, майбутнє* (Кост.)).

Принциповим критерієм встановлення семантичної ефективності ПА є зближеність атрактантів у тексті, реченні. Крім "регулярних структурних типів" (О.Северская), у складі яких функціонують пари близькозвучних слів, вони займають позицію однорідних:

- присудків (вогонь ...не *тихне* і не *тахне* (Др.));
- підметів (всі *концерни* і *цистерни*/ Аж тріщали з тої скверни (Др.));
- додатків (ми не ждали *хвали* чи *хули* (Герас.));
- означень (*стобальним, стоглобальним* боєм (Вінгр.));
- обставин (із-за далеких *марев* і *морів* (Кост.); ти десь уже за *пам'яттю, в п'їтмі*/ утрати (Стус)).

Помічено, що для відношень ПА не завжди характерне накладання звукових зв'язків на зв'язки синтаксичні. Відхилення звукового малюнка від синтаксичної будови речення мають закріплений порядок. Узгоджуються: а) присудок і слово, що належить до групи підмета (*кружеляє* безголоса/ осіння *крижана* земля (Стус); б) підмет і слово групи присудка (*тіні* згоряють на *стінах* (Забуж.); зітхали *вітри* у *траві* (Сим.); *турман* летить із *туману* (Др.)); в) підмети різних речень (хрумтить мій *смуток*./ Цукриться мій *смак* (Др.)); г) присудки різних речень (хтось буде *кпити*. Схоче хтось *купити* (Кост.)).

Відзначається, що атрактанти активно функціонують у межах односкладних речень, зокрема в:

- номінативних (*роковані роки*,/ Чоласті незвідані вади (Др.); *чуйна чайна* (Др.)). Серед номінативних речень, члени яких залучені ПА, найчастіше виділяються називні, оцінно-називні та вказівні (*брук-рок-барокко-рокери* (Пахл.); *тривожний* дим фігур *сторожових* (Пахл.); ця *горбата робітня* твоя (Др.));

- безособових (*Сутеніло. Сатаніло* (Вінгр.));

- узагальнено-особових (терплячи *покару, покорися* (Стус); роби що хоч, *ридай* або *радій* (Кост.)).

У досліджуваній поезії часто спостерігаємо ускладнення звертань, та їх найближчого оточення відношеннями ПА, що максимально підкреслюють експресивний характер речення (світе мій, *краю* мій-*раю* (Осад.); Початку золотий! Наш *провесню повернень!* (Вінгр.); вітре, *вітре*, дми на *ватру* (Др.); гуде в мені ліс твій/ задумою *крон, іроніє* (Др.)).

Виявлено, що поряд із синтаксичними позиціями на виникнення ефекту ПА впливає також місце атрактантів у строфі. Співзвучні слова, розташовані на певних долях строфи, утворюють стилістичні фігури, що виявляються універсальними як для фонічних, так і для лексико-семантичних, строфічних засобів звукової організації віршів. Серед фігур виділено:

- кільце (*безмежність* бачити не *можна* (Руд.); *нещадні* будуть і *нащадки* (Др.));

- стик (тому себе щодня *караю*,/ І *крається* душа моя (Руд.); Егруська пристань, лілія *долин*,/ *Долинь* до мене здалеку (Кост.));

- скріп (Ще *білі* руки сновигали в темені,/ ще *зболені* ламалися вуста (Стус); *твори* молитву, свічку став,/ *Тавруй* крамолу, як коросту (Світл.));

- кінцівку, яка передбачає позицію співзвучних слів у кінці суміжних рядків, що характерно для римування. Тому атрактантами у цій позиції вважаємо слова, які тісно пов'язані не тільки римою, а й за змістом (Хоч піднімай його **домкратом**, / А хам не стане **демократом** (Кост.); Мов бронзові **колони**, / Його руки / Вростають важко в куполи **колін** (Ол.)).

У четвертому розділі "ПА як прийом увиразнення семантики тропів" аналізуються художні засоби, ускладнені відношеннями звуко-семантичної атракції. Характерною для досліджуваного матеріалу є здатність до звукового зближення між усіма складовими генитивної (в **лабетах болю** (Др.); **бароко барикад** (Кост.); **музика мозаїк** (Кост.); **зернини зір** (Павл.)) та предикативної метафори. В межах останньої атрактантами виступають слова на позначення:

- діючої особи та дії (**вітер** / сльозу **витер** (Тимч.); **скрипка скрикнула** "йой!" (Тимч.); **горить** суха **гортань** (Др.);

- діючої особи та об'єкта дії (**хвала** прокляне **хулу** (Лубк.); атоми й **гени** / ловлять **генії** (Ол.); **літо** гратиме в **лото** (Кост.);

- дії та об'єкта дії (**молитись** можна **молотом**, пером (Руд.);

- однорідних об'єктів дії (жонглює будень **святістю** і **свинством** (Кост.);

- однорідної дії (той клавісін і **плакав**, і **плекав** / чужу печаль (Кост.)),

Звуковими зв'язками можуть об'єднуватися всі члени предикативної метафори (**тиша кришиться кришталева** (Лубк.); сонячне **світло** / **Веселе виплесне весло** (Др.)).

У відношення ПА вступають також члени епітетних конструкцій. Семантична новизна метафоричного епітета, підсилюється звуковою подібністю його компонентів. В ролі означень виступають:

а) якісні прикметники на позначення:

- кольору (**білим боєм** (Кост.); **біль-білим** світом (Стус));

- запаху (**пахучі** мелодії меду, / **Пекучі** мелодії жал (Др.)

- рис характеру (**меланхолійні меланхлени** (Кост.); **шляхетними шляхами** (Кост.); у присмеркові **доброї дібровості** (Кост.);

- зовнішніх та внутрішніх відчуттів (**незвичайна чайна** (Др.); **стрепіхатий страх** (Стус); **ласкава кава** (Др.); **ніжна сніжність** (Майд.);

- фізичних властивостей (**гора горбата** (Осад.); **липи лапаті** (Ол.); **дебелі дебیلی** (Кост.);

б) відносні прикметники (**ювілейний елей** (Сим.); **кароока кара** (Стус); **бутафорські строфи** (Кост.);

в) присвійні прикметники (**журавлина жура** (Ол.); **перепелиними капелками** (Кост.);

г) дієприкметники (**примружені жоржини** (Вінгр.); **боєм збілілим** (Ол.);

д) прислівники (дітлашні **вечірньосірогусо**, / **Вечірньосірогусто** ластівкам (Вінгр.)).

Поєднання віддалених понять, характерне для поезії ХХ ст., у складі тропів ілюструють пари атрактантів, що мають конкретне та абстрактне значення (жену **химери**, віби **хмари** (Осад.); **острога**, мов **осторога**, гостра та жорстка (Лубк.); **Невада**, як **завада** (Осад.)). Звукові зближення узгоджуються із семантичною структурою порівнянь і ускладнюють:

- предмет та образ порівняння (*жаління* довгі, ніби *жала* (Стус); *греки*, чорні мов *граки* (Кост.));

- образ та ознаку порівняння (розум *спертий*, як *спирт*, горить (Стус); *прямий*, мов *промінь*, вийшов на борню (Лубж.)).

Непередбачувана здатність квазіморфем набувати нових звукових відповідників зумовлює постійне виникнення нових у семантичному плані сполучень атрактантів. З розвитком прийому ПА виділилися пари, синтаксичні зв'язки між якими мають властивість варіюватися. Це підтверджується існуванням у мові поезії деяких стійких звукосмислових зближень. Такими виявляються пари слів *хмари - химери*, *острога - осторога*, *горе - гора*, *хула - хвала*, *серпанок - серпень*, *соло - соловей*, *віраж - вітраж*, *дим - дума*, *чад - чудо*, *ніжний - сніжний*, *воли - валуни* та ін. Окремі пари атрактантів, завдяки високій частотності вживання розширюють межі сполучуваності і творять "паронімічні" гнізда на зразок: *корінь, крона, корона, країна, Коран, Крон, рана, кора, іронія; біль, білий, біля, задубілий, стобальний, стоглобальний; голуб, голубий, глибокий (глибін), неблаганний, гублять; дрова, дерева, двір, двері, довір'я, деревні* та ін.

У висновках зазначено, що в поезії періоду 60-80 р.р. ХХ ст. простежується постійне нарощення матеріальної глибини квазіморфем і поширення їх на все більше коло слів і позицій.

Характерною рисою досліджених поетичних текстів виявилася їх насиченість несвідомо чи навмисно зближеними фонетичними та морфологічними одиницями. Формальна подібність, функціонування та розвиток їх спричинилися до виникнення та актуалізації звукосмислових асоціацій на фонетичному, лексико-семантичному, структурно-граматичному рівнях та в образній структурі тропів.

У сучасній українській поезії виявлено такі найпоширеніші та найпродуктивніші типи звукової подібності атрактантів: вокалічний, епентетичний та аугментативний. Комплекс ситуативних чинників (семантичний вплив контекстного оточення; позиції зіставлення, переліку, протиставлення; звукова подібність) зумовлює взаємодію лексико-семантичних полів пари атрактантів. Складовими таких пар виступають слова різних лексико-граматичних груп та різних частин мови. Простежено, що семантичний ефект дії ПА найвищий, коли атрактанти перебувають у безпосередній близькості - займають позицію підмета і присудка, однорідних членів речення. Проте інші позиції співзвучних слів у реченні і строфі підтверджують можливість виникнення паронімічного ефекту і в межах одного-двох речень.

Відношення ПА між складовими тропів підсилюють їх образність. Це пов'язано із накладанням звукової подібності на вихідне лексичне та образне значення компонентів тропів, внаслідок чого ускладнюються та оновлюються їх семантичні зв'язки. Виникнення образно-звукових асоціацій у складі тропів простежене на взаємодії потенційних сем атрактантів. Результатом такої взаємодії є утворення стійких паронімічних зв'язків та формування гнізд атрактантів.

Дослідження ПА на матеріалі української поезії засвідчило, що цьому явищу притаманні виразні ознаки окремого прийому слововживання і організації тексту, який визначає як своєрідність мовотворчості окремих поетів, так і мовно-виражальні можливості української поезії.

Основні положення дисертації викладені у публікаціях:

1. Культура вживання паронімів у студентському середовищі // Молодь у посттоталітарному суспільстві: український варіант. Тези доповідей науково-практичної конференції. Харків, 1993, с.21-22.
2. Кореневий повтор як засіб творення поетичного образу // Актуальні проблеми словотвору української мови. Матеріали

наукових читань, присвячених пам'яті засновника дериватології в Україні І.Ковалика. Тернопіль, 1993, с. 136-138.

3. Аналіз варіантів поетичного тексту // Мовна освіта в контексті завдань середньої і вищої школи. Матеріали науково-практичної конференції. Тернопіль, 1995, с.112-114.

4. Звукообразний аналіз поетичного тексту (на матеріалі поезій М.Вінграновського) // Мовна освіта в контексті завдань середньої і вищої школи. Матеріали науково-практичної конференції. Тернопіль, 1995, с. 102-103.

Дашченко Н.Л. Паронимическая аттракция в украинской поэзии 60-80 г.г. XX в.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык. Институт украинского языка НАН Украины, Киев, 1996. На правах рукописи.

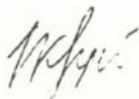
Работа содержит некоторые теоретические обобщения, связанные с уточнением основных понятий, касающихся исследуемой темы. Анализируется природа и роль паронимической аттракции в языке поэзии. Рассматриваются лексико-семантические, структурно-грамматические и тропеические особенности функционирования этого явления в украинской поэзии 60-80 г.г. XX в.

Dashchenko N.L. Paronymic attraction in Ukrainian poetry in 60-80 ty XX c.

Thesis for the degree of candidate of philological sciences by speciality 10.02.01 - the Ukrainian language. The Institute of Ukrainian language, National Academy of sciences of Ukraine, Kyiv, 1996. Submitted as a manuscript.

This work contains some theoretikal conclusions concerning closer diffinition of basik nations of studied theme. The nature and function of paronymic attraction in poetic language are analysed. Lexical, semantic, structural, grammatical and tropeic peculiarities of functioning of this phenomenon in Ukrainian poetry in 60-80 ty XX c. are also under consideration.

Ключові слова: паронімія, пароніми, паронімазія, паронімічна атракція, атрактанти, поетична етимологія, хибна етимологія, кореневий повтор, квазіморфема.

AB 34.191